

УДК 94 (477) "1941/1945"

© Роман ШЛЯХТИЧ

ПІДПІЛЛЯ ОУН(Б) НА РУДНИКАХ КРИВОГО РОГУ В РОКИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941 – 1944 рр.)

Розглядається діяльність націоналістичного підпілля на рудниках Кривого Рогу. На основі залучення раніше невідомих матеріалів з архівів радянських спецслужб доведено, що на території щонайменше п'яти рудників міста в роки окупації діяло організоване націоналістичне підпілля.

Ключові слова: ОУН(б), рудники, підпільна мережа, агітаційно-пропагандистська робота, саботаж.

14 серпня 1941 р. Кривий Ріг окупували німецькі війська. Відтоді майже впродовж трьох років місто перебувало під контролем нацистів, а містяни намагалися вижити за цих нестандартних умов. Частина населення влаштувала своє життя в окупованому місті, однак знайшлися й такі, хто став на шлях боротьби з німецькими загарбниками. Нині найбільше досліджень присвячено діяльності радянського підпілля на Криворіжжі. Серед таких праць слід відзначити колективні роботи: «Кривому Рогу 200. Историко-экономический очерк» та «Історія місті і сіл Української РСР. Дніпропетровська область» [14; 11]. Крім того, цей аспект висвітлено в дослідженнях істориків М. Слободянюка та І. Шахрайчука і місцевого краєзнавця О. Мельника [16; 15]. Так, в одному з останніх досліджень «Кривий Ріг: Лихоліття 1941 – 1945 рр.» доведено, що у Кривому Розі в роки німецької окупації налічувалося 18 підпільних комітетів, організацій та груп [13]. Загалом у місті в роки окупації діяло не менше ніж 314 підпільників, 32 партизани і 163 симпатичні радянських підпільних організацій [13, 137; 143]. Деякі з них оперували й на рудниках Кривого Рогу, а саме: група, очолювана В. Сингирцевим та група «Дзержинець», очолювана І. Демиденком, діяли на руднику імені Дзержинського; група, очолювана М. Гриньовим, діяла на Червоногвардійському руднику [14, 88 – 90]. Члени цих груп вчиняли акти саботажу, диверсій, вели агітаційно-пропагандистську роботу і, без сумніву, зробили посильний внесок у боротьбу з німцями. Утім, з відкриттям доступу до Державного архіву СБУ Дніпропетровської області виявилось, що не тільки радянські

підпільники та партизани діяли на Криворіжжі, а досить потужним було й націоналістичне підпілля в регіоні.

Мета статті – визначити основні етапи діяльності націоналістів на території рудників Кривого Рогу.

Перші члени ОУН, які з'явилися в Кривому Розі вже в серпні 1941 р., діяли відповідно до Акта проголошення Української державності від 30 червня 1941 р. Тому спочатку були утворені органи місцевої влади, які мали виразні проукраїнські ознаки. Так, уже 17 серпня 1941 р. один із найактивніших учасників «Криворізького рою» Південної похідної групи Д. Горбачів скликав у місті зібрання інтелігенції, на якому була обрана Міська управа на чолі з інженером С. Шерстюком [3, 62]. У виступі перед членами новообраної управи Д. Горбачів наголосив на необхідності виборів органів місцевого самоврядування, адже таким чином українці починають будувати власну державу [2, 23 зв.]. Тому Міська управа восени 1941 р. діяла під контролем українських націоналістів. Крім того, принаймні два з трьох районів міста очолювали члени або симпатички ОУН(б). Водночас Вечірньокутською управою керував український націоналіст Михайло Кривошапка [5, 40 – 41]. Інший район міста – Фабрично-заводський – очолював Варфоломій Кириленко, який теж симпатизував ідеям ОУН(б) [2, 25 зв.].

У роки окупації Кривого Рогу першочергове завдання німці вбачали в налагодженні роботи підприємств регіону і намаперед у відновленні місцевих рудників. З 1941 р. до 1944 р. на теренах Криворіжжя діяло 13 рудників і щонайменше на території п'яти з них («Першотравневий», «Червоногвардійський», імені Фрунзе, імені Кагановича, імені Леніна¹) діяло організоване націоналістичне підпілля [15, 44]. Загальне керівництво цим підпіллям здійснював очільник Вечірньокутської управи М. Кривошапка.

Найскладнішим питанням історії діяльності ОУН(б) є її структура й особливо кадровий склад. Адже від початку свого існування українські націоналісти боролися підпільно, і конспірація була одним із засобів виживання всієї мережі. Тому лише керівники різного рівня мали інформацію про залучених до ОУН осіб. Так, один із лідерів українських націоналістів на руднику імені Леніна Барабаш на допитах розповів про всіх відомих йому націоналістів на рудниках. Згідно з його показами націоналістичну діяльність у Вечірньокутській управі проводили вже згадуваний М. Кривошапка та його заступник Д. Ганзенко. Вони зуміли завербувати та поставити старостами рудникових поселень осіб, які або були членами ОУН, або симпатизували її ідеям. Так, рудникову управу на руднику імені Леніна з листопада 1941 р. очолював П. Барабаш, а із січня 1942 р. він почав керувати націоналістичним підпіллям на руднику [5, 40 зв., 41]. На території Першотравневого рудника управу очолював Семен Дядик, який так само керував націоналістичною діяльністю в поселенні. Очільником управи рудника імені Кагановича був Микола Размус, і він також був керівником місцевого націона-

¹ Василя Гададу вбили німці 9 вересня 1943 р. До цього часу проводив активну націоналістичну діяльність і мав зв'язок із націоналістичним підпіллям на рудниках.

лістичного підпілля [5, 47]. Старостою поселення в межах Червоногвардійського рудника працював Микола Каламурза, який так само очолював націоналістичне підпілля в своєму регіоні [5, 48]. Отже, упродовж осені 1941 р. націоналісти намагались опанувати органи місцевої влади, усвідомлюючи, що доля української революції вирішуватиметься на місцях. Тому в 1941 р., коли ставлення німців до українських націоналістів було цілком лояльним, останні намагались якнайбільше органів влади наповнити «своїми людьми». Їх спеціально відшукували серед антирадянськи налаштованих містян.

Відомо, що відразу після створення Криворізької міської управи в її складі почав діяти статистичний відділ, яким керував Петро Петій. Він вів облік колишніх «петлюрівців, учасників СВУ та інших антирадянських елементів [2, 21 зв.]. Саме такі особи мали стати кістяком націоналістичної організації в місті. Цією інформацією володів і М. Кривошاپка (заарештований у 1936 р. – Авт.), тому намагався вербувати осіб, чиї родичі або вони самі були засуджені радянською владою, як правило, за антирадянську діяльність. Багато таких громадян було і на криворізьких рудниках. Так, П. Барабаш був засуджений у 1922 р. на 8 років за участь у СВУ, тому саме йому М. Кривошاپка запропонував очолити управу на руднику імені Леніна [5, 6 зв.].

П. Барабаш завербував до ОУН свого родича Михайла Барабаша та його сина Венедикта. Старший Барабаш у роки визвольних змагань 1917 – 1921 рр. виступав проти більшовиків на боці С. Петлюри, а пізніше – отамана Григор'єва [7, 148 зв.]. Радянська влада засудила батьків М. Барабаша за те, що не видали сина. Пізніше на руднику імені Леніна вибудувалася ціла підпільна націоналістична мережа, активними членами якої були завербовані П. Барабашем Яків Курінний та Антон Мирошниченко. Першого засудила радянська влада в 1938 р. А в А. Мирошниченко в 1930 р. засудили брата. Отже, місцевий актив ОУН(б) складали особи з проукраїнськими поглядами, які не мали особливих симпатій до радянської влади. Саме така «кадрова політика» сприяла діяльності мережі ОУН на рудниках після початку німецьких репресій. Але восени 1941 р. ОУН існувала в місті легально.

Більшість майбутніх учасників націоналістичного підпілля на рудниках дізналися про наявність ОУН саме в цей час. Так, місцевий мешканець Іван Петров на допиті свідчив, що в 1941 р. на вулицях Кривого Рогу можна було побачити лозунги: «Геть Москву, хай живе Соборна Україна», «Хай живе вождь українських націоналістів Бандера». Член ОУН Я. Курінний під час допиту зазначав, що в серпні 1941 р. біля управи рудника імені Леніна на вітрині він бачив листівку, у якій йшлося про те, що в Україні діє Організація українських націоналістів із центром у Львові, яка прагне до об'єднання Східної та Західної України в єдину державу [8, 28]. Крім того, у різних місцях цього рудника висіли оголошення такого змісту: «При клубі Колачевського рудника проводиться запис у партію українських націоналістів. Охочі записатися можуть звертатися до пана

Мирошниченка, секретаря організації» [6, 26]. Насправді в об'яві йшлося не про партію, а про «Просвіту», яку справді очолював А. Мирошниченко.

5 жовтня 1941 р. на Колачевському руднику відбулося зібрання місцевих мешканців, на якому виступив Я. Курінний із пропозицією створити «Просвіту». Така організація врешті з'явилася, і очолив її А. Мирошниченко. До складу правління входили: Я. Курінний, М. Барабаш, І. Неведайло, І. Хоменко, І. Бабич, Б. Євтухов та інші [8, 52]. Ще одна «Просвіта» була створена на території Червоногвардійського рудника в грудні 1941 р. Її керівником став місцевий учитель Володимир Сидоренко [5, 323, 323 зв.]. Як відомо, основне завдання «Просвіти» полягало в пропагуванні націоналістичної ідеології серед місцевих мешканців. Красномовно про це свідчили зовнішні атрибути цієї організації. Так, на руднику імені Леніна у фойє клубу, де розміщувалася «Просвіта», висів лозунг «Переяславська рада стала могилою козацької держави». Також у приміщенні були розміщені портрети С. Петлюри, С. Бандери та інших [6, 27]. У Вечірньокутському районі діяли три драматичні гуртки, а також гуртки струнних та духових інструментів. Приміром, із грудня 1941р. до березня 1943 р. при клубі Червоногвардійського рудника працював драматичний гурток, керівником якого був Петро Тарасенко [5, 322 – 323].

Крім постановки п'єс українських драматургів та виконання українських пісень, могутнім чинником поширення націоналістичної ідеології серед мешканців рудникових поселень були бесіди та лекції, які проводилися членами «Просвіти». Так, освітня громадська організація на руднику імені Леніна провела кілька засідань, на яких обговорювалися питання розвитку українського мистецтва. На цьому ж руднику членам гуртків періодично читалися лекції з історії України за книгами Д. Дорошенка та М. Грушевського [5, 55]. А в листопаді 1941 р. члени «Просвіти» цього ж рудника провели в клубі зібрання, на якому були й місцеві мешканці. Одному з присутніх на цьому зібранні, Якову Ревенку, запам'ятався виступ члена правління «Просвіти» Івана Хоменка. Зі слів Я. Ревенка, виступ був такого змісту: «Панове, нас німці визволили з-під гніту жидо-більшовиків, і тепер Україна буде самостійною. Тепер ми будемо жити по-новому, по-українському. Ми виховаємо нові кадри, кадри українців, які будуть незалежні ні від кого. Це будуть люди не такі, як комсомольці та більшовики. Ми будемо жити так, як нас учив Симон Петлюра і як нас зараз учить Степан Бандера: «Стояти один за всіх і всі за одного». Тоді ми будемо непереможні, як німецька армія. Я вас закликаю до армії Степана Бандери «Січі»², щоб захищати свою незалежну, вільну Україну» [8, 52]. У такий спосіб місцевим мешканцям намагалися донести кілька ідей. По-перше, українські націоналісти прагнуть до створення незалежної Української держави. По-друге, для її створення необхідні молоді люди, виховані в проукраїнському дусі. По-третє, замість культу радянських вождів представники ОУН намагалися запровадити культ українських

² Йдеться про молодіжну військово-патріотичну організацію «Січ». Представники похідної групи намагалися створити її в закладах освіти міста на західноукраїнській візирці. Однак у Кривому Розі жоден з осередків «Січі» так і не був цілковито створений.

героїв. Крім того, повторюючи штампи німецької пропаганди, українські націоналісти ототожнювали панівний прошарок радянського населення з євреями, граючи на антисемітських настроях деяких містян.

Однак доволі швидко проукраїнська діяльність ОУН пішла в розріз із німецькою політикою щодо окупованих територій. Тому 25 грудня 1941 р. айзаккоманда Ц/5, яка базувалась у Києві, видала наказ усім постам поліції безпеки та СД райхскомісаріату «Україна» арештовувати й таємно страчувати без суду членів ОУН С. Бандери [12, 208]. А вже 1 січня 1942 р. приміщення Криворізької міської управи було оточене німцями, у деяких відділах були проведені обшуки, під час яких виявлена націоналістична література [5, 263]. Після цього розпочалися арешти членів та симпатиків ОУН(б) у місті. Узимку 1942 р. майже повністю був ліквідований міський провід ОУН(б), а націоналісти в районах міста перейшли в підпілля. Не стали винятком і рудникові поселення на півночі Кривого Рогу. Так, 26 грудня 1941р. на руднику імені Леніна був заарештований гестапо очільник місцевої «Просвіти» А. Мирошниченко. Йому було інкриміновано антинімецьку агітацію та прослуховування радіоприймача, який таємно зберігався в клубі. Разомі з ним були заарештовані секретар клубу рудника та «Просвіти» Петро Хлевной та завгосп клубу Павло Гнатченко [7, 138]. Проте під арештом вони перебували недовго і за кілька тижнів вийшли на волю.

Ці репресії продемонстрували, що ситуативна співпраця між ОУН(б) та німцями завершилася. З появою у Дніпропетровській області нових націоналістичних кадрів із Західної України стало зрозуміло, що подальша діяльність ОУН у регіоні буде підпільною. Так, у Дніпропетровську було відновлено провід Південно-східних українських земель, яким керував В. Кук («Леміш», «Степан»), а більшу частину референтур очолили західноукраїнські кадри. У Кривому Розі ситуація була трохи іншою, адже керівні посади в окружному та міському проводах упродовж 1942 – 1943 рр. посідали місцеві мешканці. Так, Криворізький окружний провід узимку 1942 р. очолював спочатку М. Кривошапка («Козак»)³, а після його від'їзду (лютий 1943 р.) – В. Гадада («Юрко», «Олень»)⁴. У Кривому Розі місцеву націоналістичну організацію очолив Михайло Захаржевський («Олень»)⁵ [10, 15].

Упродовж 1942 – 1943 рр. націоналістичною роботою на рудниках північної частини міста продовжував керувати М. Кривошапка. Саме в цей час на рудниках і розпочинається створення розгалуженої підпільної мережі. Так, керівник управи рудника імені Леніна П. Барабаш був завербований до ОУН(б) М. Криво-

³ Михайло Кривошапка проводив досить активну націоналістичну діяльність у місті впродовж 1942 р. У цей час він продовжував керувати Фабрично-заводським районом, і створення підпілля на рудниках було цілковитою його заслугою. Зі слів його доньки, він виїхав із міста в грудні 1942 р. [4, 19 зв.].

⁴ Василя Гададу вбили німці 9 вересня 1943 р. До цього часу проводив активну націоналістичну діяльність і мав зв'язок із націоналістичним підпіллям на рудниках.

⁵ Постать Михайла Захаржевського і досі викликає багато запитань. Адже відомо, що в повоєнний час він був організатором псевдооунівської мережі на Сході України, яка діяла під контролем НКДБ. На початку війни по лінії НКДБ він отримує наказ повертатися до Кривого Рогу і «втертися у довіру» до нової влади [1]. Проте саме М. Захаржевський та М. Кривошапка впродовж 1942 р. досить активно організували та керували підпіллям у місті та на рудниках.

шапкою в січні 1942 р. П. Барабашу потрібно було організувати й очолити націоналістичне підпілля на руднику. Для цього він мав підібрати трійку перевірених осіб. Двох із них – А. Мирошниченка та Я. Курінного – М. Кривошапка вже підготував для підпільної роботи, а третього П. Барабашу необхідно було знайти самостійно. Невдовзі був знайдений і третій – керівник поліції на руднику імені Леніна Юрій Судорженко [5, 52, 52 зв.].

Далі підпільна мережа тільки розширювалась. Улітку 1942 р. П. Барабаш знайомить з М. Кривошапкою свого родича М. Барабаша. І в серпні 1942 р. останній за пропозицією М. Кривошапки очолює управу рудника імені Леніна, а в жовтні того ж року М. Барабаш був завербований до ОУН(б) [7, 149]. Натомість М. Барабаш у листопаді 1942 р. завербував до ОУН(б) Федора Реву, який на той час працював при управі рудника імені Леніна, а з травня 1943 р. – у кооперативному товаристві на цьому ж руднику [7, 128]. Ф. Рева виконував роль зв'язкового між М. Барабашем та іншими керівними членами підпілля. Ще одним зв'язковим був В. Барабаш, який був залучений до націоналістичного підпілля своїм родичем П. Барабашем улітку 1942 р. [7, 26]. Досить активним членом націоналістичного підпілля на руднику імені Леніна був Петро Стець, який із листопада 1942 р. й до смерті (листопад 1945 р.) керував націоналістичним підпіллям на руднику [5, 42 зв.]. Загалом, зі свідчень П. Барабаша, відомо, що на руднику імені Леніна до націоналістичного підпілля належали 39 осіб.

У межах Першотравневого рудника націоналістичним підпіллям керував С. Дядик. Він підтримував зв'язок із П. Стецем та П. Барабашем. Основне завдання націоналістів серед мешканців місцевого поселення полягало в розповсюдженні націоналістичної літератури. Цією діяльністю, крім керівника, займалися також Федір Мирошниченко – завідувач клубу рудника та Пономаренко – керівник драматичного гуртка цього ж клубу [5, 47, 47 зв.].

Націоналістичне підпілля на поселенні рудника імені Кагановича очолював М. Размус. Він був завербований і знаходився на зв'язку в М. Кривошапки. Крім того, націоналістичну діяльність здійснювали і старости найближчих до рудника поселень: Іван Мирошниченко – староста поселення Рибасово; староста рудникового поселення Суха Балка (прізвище та ім'я невідомі. – Авт.). Активну роль у підпіллі відігравав секретар рудникової управи Калиниченко. Загалом до складу підпілля на цьому руднику входило 7 осіб [5, 47 зв., 48].

На поселенні Червоногвардійського рудника керував підпіллям М. Каламурза. До підпільної мережі також належали староста рудникового поселення Шевченко та завідувач місцевого магазину Іван Онищенко [5, 48, 48 зв.].

Крім мешканців рудникових поселень, визначну роль у націоналістичному підпіллі відігравали вихідці із Західної України. П. Барабаш називає 6 «західняків», які брали активну участь у діяльності місцевого підпілля, а саме: Роман Луговий – касир споживспілки на руднику імені Леніна; В. Гадада («Олесь») – уже згадуваний керівник Криворізького окружного проводу; «Петро» – представник

Криворізького окружного проводу ОУН(Б); «Клава»⁶ – емісар крайового проводу ОУН(Б), яка здійснювала підготовку та відправку молоді до УПА; Мельник та Усенко, зі слів М. Кривошапки, теж «західняки» [5, 53 зв.].

Таким чином, мережа націоналістичного підпілля впродовж 1942 – 1943 р. на рудниках Криворіжжя створювалася за рахунок місцевих мешканців. Найпопулярнішою вона була на території рудника імені Леніна. П. Барабаш, а потім і П. Стець мали тісні зв'язки як з керівниками Криворізького окружного та міського проводів, так і з керманічами підпілля на інших рудниках. Така структура давала можливість досить злагоджено проводити націоналістичну діяльність у межах рудників та місцевих поселень.

З протоколу допиту А. Мирошниченка стало відомо, що підпілля ОУН(Б) на рудниках проводило таку роботу:

1. Здійснювало усну агітацію, а також розповсюджувало націоналістичну літературу.

2. Саботувало заходи німців щодо відправлення населення до Німеччини та виконання натуральних повинностей.

3. Готувало та проводило теракти, спрямовані проти німецьких ставлеників, які обіймали відповідальні посади.

4. Залучало до підпілля нових членів [7, 143].

Агітаційно-пропагандистська робота була однією з пріоритетних у діяльності націоналістичного підпілля. Як відомо, пропаганда може бути усною або письмовою. Серед методів усної пропаганди перевага надавалася індивідуальним бесідам. Їх проводили члени ОУН(Б) з особами, яких залучали до націоналістичної діяльності. Пріоритетними темами таких бесід були: ОУН(Б) бореться за створення Української самостійної соборної держави; антинімецька та антибільшовицька діяльність українських націоналістів; Українська повстанська армія – єдина сила, яка може протистояти німецькому та радянському імперіалізмам тощо. Так, у грудні 1942 р. Роман Луговий намагався завербувати до ОУН(Б) мешканку поселення на руднику імені Леніна Ганну Рудай. У процесі бесіди він переконував її, що потрібно боротися з німцями зі зброєю в руках, адже якщо нічого не робити, то німці вивезуть усіх до Німеччини. Крім того, необхідно вести боротьбу за створення власної держави. Таку важливу місію взяла на себе ОУН(Б), тому до неї потрібно долучатися [7, 47 зв.]. Такі розмови здебільшого практикувалися під час вербування нових членів до підпілля. Адже в умовах окупації та жахливих німецьких репресій боротьба з окупантами була однією зі стратегій виживання місцевого населення, а особливо гостро реагували на несправедливість молоді люди. Саме на них і були розраховані такі бесіди. Крім того, повернення радянської влади відкладалося, тому природно, що молодь долучалася до антинімецької боротьби і ставала на бік націоналістичного підпілля. Посилити вплив на нових членів та симпатиків ОУН(Б) мали друковані засоби пропаганди.

⁶ Очевидно, йдеться про Клавдію Коваленко, яка досить активно діяла на рудниках упродовж 1943 р.

На територію Кривого Рогу друкована націоналістична література надсилалася з інших регіонів України, а потім роздруковувалася в місцевих типографіях. Один із керівників націоналістичного підпілля на руднику імені Леніна А. Мирошниченко свідчив, що в червні 1943 р. «Олесь» розповідав йому, що на ст. Карнаватка прибув потяг з агітаційними матеріалами. Про нього дізналися німці. Тоді українські націоналісти замість літератури підклали до потяга розірвані німецькі плакати, які під час обшуку і знайшли німці. А націоналістичну літературу до Кривого Рогу доставили іншим потягом [7, 146]. Натомість П. Барабаш стверджував, що націоналістичну літературу на рудники привозили машинами із західних областей України, а також приносили «західняки» «Клава», «Олесь» та «Петро» [5, 54]. Розмножувалася ця література на двох типографіях, які діяли на поселеннях рудників імені Фрунзе та Першотравневого.

На Першотравневому руднику література розмножувалася на квартирі С. Дядика, а після його арешту – друкаркою управи рудника Марусею [5, 54]. Потужніший друкарський осередок діяв у поселенні рудника імені Фрунзе. Тут у будинку, де мешкала Катерина Сіроштань «Катя», знаходилася друкарська машинка фірми «Зразкова ундервуд» та склограф, за допомогою яких вона виготовляла націоналістичну літературу [7, 160]. Фарбу отримувала від «Олеся», а папір кілька разів їй передавав П. Стець. Усе це приносив на квартиру К. Сіроштань Ф. Рева і 3 – 4 рази передавав надруковані нею листівки П. Стецю [7, 129 – 129 зв.]. Типографія кілька разів змінювала локацію. Так, з 1 червня до 1 липня 1943 р. вона розміщувалася у квартирі Петра Костенка⁷, який мешкав у с-щі Чкалова біля Кривого Рогу. У помешкання до П. Костенка «Катя» змушена була переїхати, адже рятувалася від німецьких облав на молодь, здійснених із метою вивезення населення до Німеччини [7, 96 зв. – 103]. Коли облави припинилися, Федір Рева знову відвіз К. Сіроштань у будинок на руднику імені Фрунзе. Наприкінці жовтня 1943 р. радянські війська визволили групу криворізьких рудників. За таких умов частину обладнання сховала матір «Каті», а друкарську машинку забрали, відступаючи на Захід, «Клава» та «Сергій» [7, 22 зв., 23].

Найпоширенішим видом агітаційно-пропагандистської літератури були листівки. Вони невеликі за обсягом, їх легко було розмножувати, розповсюджувати, а в разі небезпеки ховати. Упродовж 1942 – 1943 рр. на рудниках розповсюджувалися листівки такого змісту: із закликом до поліції і до таємних працівників гестапо з тим, щоб вони не дуже суворо ставилися до місцевого населення і не переслідували націоналістичні нелегальні організації (зима 1942 – 1943 рр.); восени 1943 р. серед мешканців рудників розповсюджувалися листівки, у яких закликали молодь вступати до УПА, а також не їхати на роботи до Німеччини [7, 19; 7, 71 зв., 72; 9, 11]. Таким чином, за допомогою листівок заклики українських націоналістів доносилися до значної кількості місцевих мешканців. Однак

⁷ Костенко Петро Максимович, 1907 р.н., у роки окупації завідувач складу «Заготзерно» на станції Колачевськ. Бухгалтером «Заготзерно» був Петро Стець – один із керівників націоналістичного підпілля на руднику Колачевському. Тому цілком вірогідно, що П. Костенко також належав до націоналістичної мережі.

більше інформації про діяльність ОУН(б) містилось у різноманітних періодичних виданнях, які теж розповсюджувалися серед місцевого загалу.

Досить поширеними періодичними виданнями були «Інформаційні бюлетені», у яких містилась інформація про ситуацію на фронті, а також відомості про діяльність ОУН у різних регіонах України. Крім того, зі свідчень Г. Рудай стало відомо, що вона читала брошуру «Соборна Україна», яку їй дав Р. Луговий. У виданні йшлося про те, якою буде Україна після відновлення власної державності. Натомість А. Мирошниченко свідчив, що П. Барабаш приносив йому журнал «Молода Україна», який містив відомості про діяльність молодіжних націоналістичних організацій у Західній Україні [7, 49; 139]. Це далеко не повний перелік періодичних видань ОУН, які ширилися серед місцевих мешканців. Однак цей список дає уявлення про характер агітаційно-пропагандистської роботи націоналістичного підпілля. Члени підпілля мали на меті переконати переважно пасивне населення рудників у необхідності боротьби за Українську державу. До того ж, заклики підпільників підкріплювалися їх практичною діяльністю.

Упродовж 1942 – 1943 рр. на території Криворіжжя українські націоналісти здійснювали замах на німецьких прислужників. Так, 27 вересня 1942 р. М. Барабаш, виконуючи завдання М. Кривошапки, убив німецького коменданта в с. Мирюлюбівка П'ятихатського району. У цьому йому допомагали Ф. Рева, Р. Луговий та «Степан» [7, 149 зв., 150]. Також готувалися замах на коменданта криворізької поліції Бориса Юзефовича та слідчого місцевої жандармерії Манзя. Декілька разів українські націоналісти намагалися вбити заступника начальника криворізького гестапо Василя Пастернака. Як впливає з протоколу допиту підпільника-націоналіста М. Карабіло («Берест»), В. Пастернак не лише вів справи заарештованих націоналістів, а й особисто їх розстрілював. Тому й не дивно, що місцеві підпільники намагалися його знищити. Один із таких замахів готував особисто М. Карабіло, однак не зміг виконати його [13, 128]. Про ще одну спробу замаху відомо з протоколу допиту А. Мирошниченка. Ця спроба також виявилася невдалою, під час її виконання загинув Р. Луговий [7, 145]. Проте В. Пастернак усе ж не уникнув покарання. Його в 1944 р. знищили українські повстанці на Хмельниччині. Такі акції проводились українськими націоналістами вкрай обережно, тому що за вбитого представника німецької влади відповідали своїм життям місцеві мешканці. Крім того, позиція ОУН(б) була однозначною: зберегти якнайбільше кадрів для майбутньої боротьби за Українську державу. Тому керівництво Організації на рудниках більше практикувало різноманітні акції саботажу німецьких розпоряджень.

Так учасники націоналістичного підпілля намагалися саботувати німецькі плани збору продуктів харчування, а також забезпечували місцеву молодь роботою на рудниках для того, аби убезпечити її від вивезення до Німеччини. Цим завданням мав опікуватись Я. Курінний, який із квітня 1942 р. до січня 1943 р. очолював мережу магазинів споживспілки на руднику імені Леніна [8, 15]. У квітні 1942 р. він отримав письмове розпорядження Криворізької заготівель-

ної контори, у якому наказувалось здати всі надлишки збіжжя на пункти цієї контори. Але після бесіди з П. Барабашем було вирішено, що залишки збіжжя потрібно розподілити між їдальнями і складами на руднику та видавати їх місцевим мешканцям за готівку. Зрештою, підпільники домовилися, що продукти харчування слід використовувати максимально і продавати їх через магазини, а також необхідно розширити виробництво продуктів, для цього варто залучати місцеву молодь [8, 29]. Я. Курінний та П. Барабаш розробили цілу схему, відповідно до якої більшу частину сільськогосподарської продукції можна було залишати в місцевих магазинах мережі споживспілки. Так, Я. Курінний домовлявся безпосередньо з керівниками найближчих колгоспів та радгоспів (колгосп «Праця», голова Франц; колгосп с. «Червона балка», голова Францевич; колгосп «Шлях Леніна», голова Шевченко та інших) про відправку продукції їхніх господарств не на пункти криворізької заготівельної контори, а в магазини місцевої споживспілки. Там частину цієї продукції списували через її начебто зіпсованість. Фіктивні документи про зіпсовану продукцію видавали завідувачі продуктових баз споживспілки Іван Трегубенко та Лев Бондаренко [8, 30]. Завдяки такій діяльності вдалося не тільки покращити забезпечення продуктами харчування місцевих мешканців, а ще й створити своєрідний фонд допомоги членам та симпатикам ОУН(б).

Цей фонд складався з грошових та матеріальних ресурсів. Так, на руднику імені Леніна гроші для фонду збирали П. Барабаш, Я. Курінний та П. Стець. Основним джерелом надходження грошей був 5% збір із членських внесків осіб, які входили до ОУН(б), а також відсоток від реалізації різноманітних товарів, зокрема продуктів харчування чи меблів евакуйованих громадян. Частину цих коштів залишали в місцевому фонді, решту передавали М. Кривошапці, який відправляв їх до Дніпропетровська. Відомо, що П. Барабаш кілька разів передавав М. Кривошапці готівку. Перший раз – 5 тис. крб, а другий – 3 тис. крб. [5, 54 – 67]. Великих продуктових запасів не робили, щоб їх не викрили і не забрали німці. За підробленими документами П. Стець зміг отримати на пункті заготзерно ст. Колачевськ 5 – 6 тонн збіжжя, які відправив у Кривий Ріг до М. Захаржевського [7, 145].

Однак така діяльність бути таємною довго не могла. Тому вже взимку 1943 р. німці заарештовують Я. Курінного і засуджують на 10 років ув'язнення. А пізніше був заарештований П. Стець, який відсидів у місцевій в'язниці чотири місяці й заплатив величезний штраф.

У 1943 р. війська Червоної армії перейшли в наступ по всій лінії фронту і почали просуватися вглиб України. За таких умов націоналістичне підпілля Наддніпрянщини, зокрема й Кривого Рогу, мало визначитися зі своїми подальшими діями. Більшість місцевих підпільників відходили на Захід або поодинці, або організованими групами. Так, відомо, що на рудниках організаторами відправлення на Захід місцевого активу були «Клава» та «Сергій». Вони збирали

переважно молодь і відправляли їх до новоствореної УПА⁸. Інші члени та симпатички ОУН(б) залишалися на території рудникових поселень, законспіровувалися та далі проводили приховану націоналістичну діяльність. Але на зламі 1943 – 1944 рр. майже всі особи, причетні до націоналістичної діяльності на рудниках, були заарештовані НКВД. За матеріалами радянських репресивно-каральних органів, мережа націоналістичного підпілля в межах п'яти рудників складалася з понад 70 осіб. Проте ці дані не остаточні, адже пошуки тривають...

Отже, у роки окупації на території рудників північної частини Кривого Рогу діяло організоване націоналістичне підпілля. Як і в цілому по місту, у діяльності підпілля ОУН(б) на рудниках простежуються два основних етапи. Так, упродовж осені 1941 р. націоналісти діяли в рудникових поселеннях цілком легально. У цей час була створена «Просвіта», а націоналістичні агітаційно-пропагандистські матеріали були доступні мешканцям поселень. Проте з початком німецьких репресій націоналісти змушені були перейти до нелегальної діяльності. Умови підпілля диктували свої правила: сувору конспірацію та підпільні форми й методи боротьби. Зокрема, у 1942 – 1943 рр. місцеві націоналісти продовжували агітаційно-пропагандистську роботу, здійснювали відплатні акції проти німецьких вислужників та займалися актами саботажу. З приходом радянської влади в 1943 – 1944 рр. організоване націоналістичне підпілля на рудниках Криворіжжя припиняє свою діяльність.

Джерела та література:

1. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917 – 1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У 2-х кн. Кн.1./ Іван Білас. – К.: Либідь – «Військо України», 1994. – 432 с.
2. ДА СБ України, м. Дніпропетровськ. – Спр. 12848.
3. ДА СБ України, м. Дніпропетровськ. – Спр. П-25362.
4. ДА СБ України, м. Дніпропетровськ. – Спр. П-12505.
5. ДА СБ України, м. Дніпропетровськ. – Спр. П-24492. – Т. 1.
6. ДА СБ України, м. Дніпропетровськ. – Спр. П-24492. – Т. 2.
7. ДА СБ України, м. Дніпропетровськ. – Спр. П-25657.
8. ДА СБ України, м. Дніпропетровськ. – Спр. П-26470.
9. ДА СБ України, м. Дніпропетровськ. – Спр. П-6872.
10. Дніпропетровська ОУН у боротьбі з німецькою окупацією (Документи та матеріали) / В. Панченко, Ю. Щур, А. Середін. – Дніпропетровськ: Свідлер, 2010. – 46 с.
11. Історія міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська область / А.Я. Пащенко, П.Л. Варгатюк, І.В. Васильєв та інші. – К.: Головна редакція української радянської енциклопедії, 1969. – 958 с.
12. Косик В. Україна під час Другої світової війни 1938 – 1945 / В. Косик. – Київ – Париж – Нью-Йорк – Торонто, 1992. – 729 с.

⁸ Відомо щонайменше про кілька груп місцевих націоналістів, які в 1943 р. вирушили в напрямі Умані (в районі Холодного Яру збиралися групи для відправлення в УПА). Але частина з них розбіглася по дорозі. Водночас П. Барабаш подає відомості про вісьмох відомих йому місцевих підпільників, які мали відправитися до Української повстанської армії [5, 55 зв.]

13. *Кривий Ріг: лихоліття 1941 – 1945 р.р.* / В.В. Стецкевич, В.О. Шайкан, Р.П. Шляхтич, Є.М. Левченко. – *Кривий Ріг: Видавничий центр ДВНЗ «КНУ»*, 2015 р. – 522 с.
14. *Кривому Рогу 200. Историко-экономический очерк* / Я.Г. Ракитин, П.Л. Варгатюк, А.В. Дольчук и др. – Днепропетровск: Промінь, 1975. – 206 с.
15. Мельник А. А. *Криворожье: в пламени войны (1941 – 1944)* / А.А. Мельник – Кривой Рог, 2014. – 232 с.
16. Слободянюк М.А. *Рух Опору на Дніпропетровщині в роки Великої Вітчизняної війни* / М.А. Слободянюк, І.А. Шахрайчук. – Дніпропетровськ: ВКФ «Оксамит-Текс», 2004. – 294 с.

© Роман ШЛЯХТИЧ

ПОДПОЛЬЕ ОУН(Б) НА РУДНИКАХ КРИВОГО РОГА В ГОДЫ НЕМЕЦКОЙ ОККУПАЦИИ (1941 – 1944)

Рассматривается деятельность националистического подполья на рудниках Кривого Рога. В работе использованы ранее неизвестные материалы из архивов советских спецслужб, а это дало возможность доказать, что на территории не менее пяти рудников города в годы оккупации действовало организованное националистическое подполье.

Ключевые слова: ОУН(б), рудники, подпольная сеть, агитационно-пропагандистская работа, саботаж.

© Roman SHLYAHTYCH

UNDERGROUND OUN (B) IN THE MINES OF KRYVYI RIG DURING THE GERMAN OCCUPATION (1941 – 1944)

Research is devoted to the activities of nationalist underground in the mines of Kryvyi Rog. We used a previously unknown material from the archives of the Soviet secret police, and it gave the opportunity to prove that on the territory of at least five mines of the city during the occupation acted organized nationalist underground. During the 1941 Ukrainian nationalists were able to operate quite legally in the city. This gave them the opportunity to bring his people to the local authorities, as well as to pursue an active cultural and educational work among the locals. However, since January 1942, Ukrainian nationalists to resort to illegal forms and methods of activity. Since then, the OUN in the mines goes to the underground struggle.

Keywords: OUN(B), mines, underground network, agitation and propaganda and sabotage